

REFERENCES

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. За ред. О. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966.
2. Полюга, Лев. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ: Наукова думка, 1991.
3. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1979.
4. Тома, Наталія. “Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили”. Дис. канд. філол. наук, Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 2011.
5. Sławski, Franciszk. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego. In Sławski, Franciszk. Słownik prasłowian'ski, T. 1, 43–141. Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk, 1974.
6. Wojtyła-Świerżowska, Maria. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne, PAN. Prace Sławistyczne. 30. Wrocław – Warszawa, 1992.

УДК 811.161.2:81

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У СТРУКТУРІ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ-ОПОВІДІ

Юсікова О. В., науковий співробітник

*Інститут української мови НАН України
м. Київ, вул. Грушевського, 4, Україна*

korespondentcom@gmail.com

Стаття присвячена аналізу деяких особливостей функціонування темпоральних синтаксем як одиниць семантико-синтаксичного рівня мови. Матеріал досліджено в межах синтаксичної структури гуцульської говірки. Проаналізовано деякі синтаксеми неозначеної одночасності, послідовності. Увага зосереджена на явищі протиставлення часових вимірів у тексті, повторів синтаксем. Цікавою особливістю є представлення відношень темпоральної одночасності в тексті через контраст між двома точками на осі часу. Основним засобом вираження темпоральності є адвербіативи.

Ключові слова: семантико-синтаксичний рівень мови, темпоральна синтаксема, текст-оповідь, гуцульська говірка, таксис.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕМПОРАЛЬНЫХ СИНТАКСЕМ В СТРУКТУРЕ ДИАЛЕКТНОГО ТЕКСТА-ПОВЕСТВОВАНИЯ

Юсікова О.В., научный сотрудник

*Інститут українського мови НАН України
г. Киев, ул. Грушевского, 4, Украина*

Статья посвящена анализу некоторых особенностей функционирования темпоральных синтаксем как единиц семантико-синтаксического уровня языка. Материал исследован в рамках синтаксической структуры гуцульского говора. Проанализированы некоторые синтаксеми неопределенной одновременности, последовательности. Внимание сосредоточено на явлении противопоставления временных измерений в тексте, повторов синтаксем.

Анализ выявляет наиболее распространенные модели временных синтаксем в пределах категории одновременности. Интересной особенностью является представление временных отношений в тексте через контраст между двумя точками на оси времени. Основным средством выражения темпоральности являются адвербиативы.

Ключевые слова: семантико-синтаксический уровень языка, темпоральная синтаксема, текст-повествование, гуцульский говор, таксис.

SOME FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE UNITS OF TIME IN THE STRUCTURE OF THE DIALECT NARRATIVE TEXTS

Yusikova O. V.

*Institute of the Ukrainian Language of NASU
st. Grushevskogo, 4, Ukraine, Kyiv, 01001*

Abstract. This article analyzes the syntactic units of time both units of semantic-syntactic language level within the text. The main means of expression of the category of time are adverbs. We used the dialect texts from the dialect of the village Bohdan, Rakhiv district, Transcarpathian region recorded by us during the 2010–2011 years.

Purpose. The aim of our study is to describe some of the functioning syntactic units of time in the structure of the dialect narration, by analyzing the text of a particular dialect. The syntactic units of time structure expressed by the analytical morphological adverbs in the dialect narration text. The article is including specific research tasks of the syntactic units of time indefinite simultaneity and sequence. In dialect narration the formal level grammatical functions of the structure of the syntactic units of time are performing analytical morphological adverbs. Material investigated within the syntactic structure of the Hutsul dialect.

Methods. The descriptive method is the main method in our study.

Results. Syntactic units of time considered as the main means of expressing the category of time within the text. An interesting feature is the presentation of the category of time in the text by the contrast between two points on the time axis. Investigated dialect material shows the role of the opposition time on which to built-dialect text describing characteristics of groups of situations, particularly traced in the text of clauses operation-time situation, which changes depending on the intentions of the speaker and temporal qualitative determination. The text of the category of time is represented as being subordinate to the human person as the creator of discourse. Analyz of the syntactic units of time indefinite simultaneity, sequence. Attention is focused on the phenomenon of the opposition time measurements in the text repeats syntactic units of time, structure of semantic and syntactic design is the result of coagulation semantically complex sentences with time ratios between its parts. We can distinguish three types of the units of time: units of time denominated derivatives time subordinate clauses state in the position of the main determinants of the sentence that the formal grammatical levels are adverbiatyvamy to describe a certain point on the time axis, a period of time; Two of the units of time based on the taxis relations: 1) derivatives that function as parts of a complex sentence contractors; 2) that act as spokesmen time relationships between semantically equal sentences. Differentiation minimum number of the units of time based on the defining contrast: simultaneity – previous time phenomena under which category of time values embodied in three units: simultaneity, time previous and time continuity. Within the duration of the semantic features inherent time attitude, opposed values and definitions indefinite simultaneity.

Originality: The analysis identifies the most common model of the syntactic units of time within the category of time. An interesting feature is the presentation of the syntactic units of time within the text through the contrast between two points on the time axis. An interesting factor is the repetition of the syntactic units, repetition of the semantically-elementary situations, synonymous of the markers of time and more.

Conclusion: Our analysis shows that the main means of expression of relations of time in the text are the syntactic units of time. The syntactic units of time in dialect text descriptions are important for described events and phenomena. An interesting factor is the repetition of the syntactic units of time in the the designs of the complex sentences. Text descriptions are important rather long period of time described events and phenomena. Within the semantic and syntactic relations in taxis researched texts describing prevailing attitude time sequences represented in the designs. An interesting factor is the repetition of the units of time. The analysis of temporal functioning of the syntactic units opens perspectives for further study not only the syntactic category of time but the syntactic features of the Ukrainian dialect language in general.

Key words: semantic and syntactic level of language, the units of time, text- narration, Hutsul dialect, taxis.

Питання функціонування одиниць синтаксичного рівня діалектної мови нині залишається одним з актуальних в українській діалектології. Категорія темпоральності, темпоральні синтаксичні відношення глибоко і системно вивчалися в українському мовознавстві на ґрунті української літературної мови у працях таких мовознавців, як А. П. Грищенко [1], А. П. Загнітко [2], І. Р. Вихованець [3, 4], К. Г. Городенська [5, 6], М. В. Мірченко [7], З. І. Іваненко [8], О. В. Кульбабська [9], О. І. Бондар [10].

Поглибленню інтересу до діалектного синтаксису, формуванню системного підходу до вивчення діалектних синтаксичних явищ, не лише на рівні окремих словоформ, а і на рівні речення, як виразника закінченої думки, сприяли праці Й. О. Дзензелівського [11], С. П. Бевзенка [12], В. І. Добоша [13] та інших. Певним новим етапом у вивченні синтаксичного рівня діалектної мови стало дослідження М. Г. Железняка [14], присвячене функціонуванню різних типів синтаксем у структурі говірок, взаємодії між їх формально-

граматичним вираженням та семантичним наповненням. Опис темпоральних синтаксем на ґрунті Східнослов'янських говірок здійснила Т. І. Сердюкова [15].

На сучасному етапі актуальною є проблема дослідження функціонування темпоральних синтаксем у межах окремої діалектної системи. Як висловлення, породжене діалектоносієм, так і контекстуальне значення часу формується через інтенцію мовця. Тому, на нашу думку, лише шляхом аналізу діалектного тексту можна розкрити природу темпоральних відношень. Темпоральна синтаксема у структурі семантико-синтаксичної реченнєвої конструкції є результатом згортання семантично складного речення з темпоральними відношеннями між його частинами. Можемо виділити 3 типи синтаксем: синтаксеми у позиції детермінантів речення, що на формально-граматичному рівні представлені адвербіативами на позначення певного моменту на часовій осі, певного проміжку часу; два типи синтаксем на базі таксисних відношень: 1) відношень підрядності; 2) відношень сурядності. Диференціація мінімальних одиниць темпорального ряду ґрунтується на визначальному протиставленні: одночасність – різночасність явищ з моментом відліку часу, відповідно до якої категорія темпоральності втілена у трьох значеннях одиниць: одночасності, часової попередності й часової наступності. У межах семантичної ознаки тривалості, притаманної часовим відношенням, протиставлені значення неозначеної і означеної одночасності.

Метою нашого дослідження є опис деяких особливостей функціонування темпоральних синтаксем у структурі діалектного тексту-оповіді шляхом аналізу текстів з окремої говірки. У статті, зокрема, поставлені завдання дослідження окремих синтаксем неозначеної одночасності і послідовності. На формально-граматичному рівні функції темпоральних синтаксем у структурі діалектного тексту-оповіді виконують аналітичні і морфологізовані адвербіативи.

Творець діалектного тексту-оповіді, діалектоносіє, через текст представляє точку відліку, проміжок часу описаних ним подій і явищ.

Серед засобів вираження одночасності в діалектному тексті-описі найбільшу групу становлять синтаксеми неозначеної одночасності, які вказують на перебіг подій і явищ без чіткого окреслення часових меж. У цих позиціях функціонують адвербіативи першого типу, що в діалектному тексті-описі позначають переважно частини доби, дні тижня, місяця, пори року, роки. Точка відліку часу може співпадати або не співпадати з моментом мовлення. Досліджуваний діалектний текст показує, що такі синтаксеми у переважній кількості випадків пов'язані з описом минулих подій і представлені у структурі речень формами: прийменник *у* (*ў*) + місцевий відмінок компонента з темпоральним значенням: *'голод буў у 'сорок 'с'ем'ім го 'ду; ци 'церква шче у восьми'де" 'с'етому го 'ду у'же покла'дена, то с'е туй л'у'дей не 'було*; формами: прийменник *під ч'ас* (*п'и'д час*) + родовий відмінок компонента з темпоральним значенням: *п'ид ч'ас з'і'ми голоду'вали; п'и'д час 'сорок п'й'атого та йа у'же мобіл'ізу'ваўс'а*; прислівниками з темпоральним значенням, наприклад: *а 'л'ітом сплаў'л'али у'же да'раби*.

Саме завдяки лексичній семантиці темпоральної синтаксеми актуалізованою є та чи інша інтенція мовця, що визначає характер опису подій і явищ. У текстах-описах синтаксеми неозначеної одночасності, що семантично співпадають з моментом мовлення, як правило, мають значення досить тривалого проміжку часу в сучасності, наприклад: *'зараз в'и'н ки'н'чайе п'й'етий курс; а там во'ни пок'лали со'б'і'но'ву 'хату, а 'зара во'ни шче не жи'йут*. Теперішній час досить часто представлений мовцем у протиставленні до минулого часу, наприклад: *йа ка'жу йа даў'но 'д'иўка 'була, та вна б'лиз'ко 'була, тай 'зараз йе у зем'ле (померла); при'йїхали с'у'да тай 'зараз 'робл'ат*. Синтаксеми одночасності можуть бути зорієнтовані і на момент часу в найближчому майбутньому, хоча на формально-граматичному рівні репрезентовані прислівниками *'зараз* (*'зарас, 'зараз'*), *ти'пер*, наприклад: *а те" пер два'нац'атого не з'найу, шо попа'дає у в'іў'торок чи 'середу 'зараз у'же Пет'ра*. У досліджуваних тестах-описах часова одночасність, поєднану з часовою

послідовністю, підкреслюють дублетні форми темпоральних синтаксем *ти^е пер по том*. Таке поєднання допомагає наблизити до слухача події минулого і показати їх у динаміці, наприклад: *це йа у же те^н пер по том два нац'ат кол'о ро^ах од ну к в'ітку на с'к'інц'і к лала* (вишивала килим на стіну).

Для вираження неозначеної одночасності регулярної повторюваної дії функціонують синтаксеми з кількісно-часовим значенням, наприклад: *н'е в'іхо дило рас на тижден^н*; *ун'ійі спов'і даємс'а раз у г'ид*; *позби райут пос:и найут рас на тижден^н*; *два рази на тижден^н да раби везли* (сплавляли плоти).

У досліджуваних текстах-описах нами виділено два типи синтаксем, сформованих у межах таксисних відношень. Точка відліку у таких семантико-синтаксичних відношеннях не є окресленою мовцем точкою на часовій осі, а формується на базі семантико-синтаксичних відношень темпоральності між частинами семантично складного речення. Неозначену одночасність у досліджуваних діалектних текстах репрезентують синтаксеми, що виражені прийменниково-відмінковими формами *при* + місцевий відмінок іменника, наприклад: *при со в'ец'к'і ў лас'т'і с'тали жит' луч':е*; *за* + родовий відмінок іменника: *йа на нейі за Гал'ки не^н б'іжки*, *йа за ни'ійі із була і ко'рови*. До складу таких синтаксем у багатьох випадках входять назви осіб, про яких ішлося у тексті-оповіді.

Для досліджуваних текстів характерними є синтаксеми одночасності – назви релігійних свят, важливих періодів у житті носіїв говірки. Такі синтаксеми надають подіям якісних характеристик. Вони виражені прийменниково-відмінковими формами *на* + знахідний відмінок іменника – назви свята, наприклад: *ну на пр'і мер на Р'ізд'во кола ч'і з маком*; *ну а так на Р'ізд'во у же не^н чемо коло^а ч'і у же, хто шчо; не^н ма, не було в'ітки та кого на Ве'ликден^н*, *те^н пер то же нас'ки не чемо; на Пасху у нас ст'рави йа к'і, ў нас паска паска с'е не^н че / во на сте в'і робл'уйе ф'айно то то, йак на Ве'ликден^н*, *та к'і лис'точки, а у кап'ронов'і но'сок, то ти кол'готи, нак'ласти йей це*. Атрибутивно-темпоральні синтаксеми *на Пасху, на Ве'ликден^н, на Р'ізд'во* конкретизують змальовані мовцем ситуації, надають образності діалектному тексту.

У досліджуваних текстах-описах поширеними є також складні речення на позначення часової послідовності подій. Найпоширенішими є висловлення, у яких функцію темпоральної синтаксеми часової послідовності відіграє сполучне слово *в'іт:ак*, наприклад: *сади мо тот дуже за'ран':е, а в'іт:ак тикаймо* (про висаджування розсади у ґрунті); *на Г'вана Богос'лова, но та в'іт:ак Ми'хайла, Пи'липа, о'так цілий р'ук; а в'іт:ак Г'вана Крес'тител'а те^н пер було Рождест'во, но а зараз буде, у поне^нд'ілок Пет'ра та й Паў'ло*. Послідовність може бути передана у досліджуваних діалектних текстах-описах темпоральними синтаксемами *'пот'ім* (*'поті'м, 'пот'у'м*), *по том*, *'дал'ше*, які повторюються, наприклад: *у пл'і ну, бо там чо тири м'іс'ац'і пот'ім там йак раз зайш'ла арм'ійа чехосло'вац'ка; і так йа там про'буў, а в'іт:у в'іт:ам поті'м п'ід час сорок п'іа того ... те^н пер йа демобілізу'ваўс'а, приї'шоў у же з арм'ійі; освобо'диўс'а і дал'ше посту'пиў ро'біти на л'ісосп'лав'і; спус'кали л'іс поті'м зи'мойу ко'ли падаў сн'іг біл'ш штабел'у вали; про'ц'ід'е пот'у'м силе ту'да кл'ек* (про приготування сиру); *шо йа на пенз'ійі у же була, но пот'ім йа пенз'ійу т'рачу пот'ер'ех'т'ійу, а шо йа по'лучу*. Синонімічною є часова ситуація, за якої вжито у функції темпоральної синтаксеми часової послідовності сполучне слово *то'д'і*, наприклад: *то'д'і закри'вайесе це, і то'д'і теп'ло держиц':е у же на доўго та'ко*.

Отже, проведений нами аналіз показує, що основними засобами вираження темпоральних відношень у тексті є темпоральні синтаксеми. Синтаксеми неозначеної одночасності в діалектних текстах-описах мають значення досить тривалого проміжку часу, що окреслює описувані події і явища. У межах семантико-синтаксичних таксисних відношень у досліджуваних текстах-описах переважають відношення часової послідовності, представлені у структурі складносурядних реченневих конструкцій. Цікавим фактором є повтор

темпоральних синтаксем. Вивчення функціонування темпоральних синтаксем відкриває подальші перспективи для дослідження не лише синтаксичної категорії темпоральності, а і синтаксичних особливостей української діалектної мови загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грищенко, Арнольд. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1969.
2. Загнітко, Анатолій. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 1996.
3. Вихованець, Іван. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992.
4. Вихованець, Іван. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988.
5. Городенська, Катерина. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Наукова думка, 1991.
6. Городенська, Катерина. Сполучники в українській літературній мові. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2010.
7. Мірченко, Микола. Семантико-синтаксична надкатегорія темпоральності та її графемне вираження. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, Київ: Вид-во Київ. нац. ун-ту, (2003): 62–65.
8. Іваненко, Зоя. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ; Одеса: Вища школа, 1981.
9. Кульбабська, Олена. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Вид-во Чернів. нац. ун-ту, 2011.
10. Бондар, Олександр. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Одеса: Астро-принт, 1996.
11. Дзензелівський, Йосип. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я. *Діалектологічний бюлетень*, Київ: Вид-во АН УРСР, 5 (1955): 59–78.
12. Бевзенко, Степан. До характеристики синтаксичних особливостей українських діалектів. Із лекцій з української діалектології. *Наукові записки Ужгородського ун-ту*. Ужгород: Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 14(1955): 205–219.
13. Добош, Василь. Синтаксис українських південнокарпатських говорів (прийменникові конструкції). Ч. 2, Ужгород: Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 1977.
14. Железняк, Николай. “Предложные конструкции в украинских восточнополесских говорах”. Дис. канд. філол. наук, Київ, 1989.
15. Сердюкова, Тетяна. “Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнословобожанських говірках”. Дис. канд. філол. наук, Запоріжжя, 2002.

REFERENCES

1. Hryshchenko, Arnold. Skladnosuriadne rechennia v suchasniï ukrainiskii literaturnii movi. Kyiv: Naukova dumka, 1969.
2. Zahnitko, Anatolii. Teoretychna hramatyka ukrainiskoi movy. Morfolohiia. Donetsk: Donetskyi nats. un-t, 1996.
3. Vykhoanets, Ivan. Narysy z funktsionalnogo syntaksysu ukrainiskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 1992.
4. Vykhoanets, Ivan. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv: Naukova dumka, 1988.
5. Horodenska, Kateryna. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts. Kyiv: Naukova dumka, 1991.

6. Horodenska, Kateryna. Spoluchnyky v ukrainskii literaturnii movi. Kyiv: VD Dmytra Buraho, 2010.
7. Mirchenko, Mykola. Semantyko-syntaksychna nadkatehoriia temporalnosti ta yii hramemne vyrazhennia. Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka, Kyiv: Vyd-vo Kyiv. nats. un-tu, 2003: 62–65.
8. Ivanenko, Zoia. Systema prymennykovykh konstruktсии adverbialnogo znachennia. Kyiv; Odesa: Vyscha shkola, 1981.
9. Kulbabska, Olena. Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni . Chernivtsi: Vyd-vo Cherniv. nats. un-tu, 2011.
10. Bondar, Oleksandr. Temporalni vidnoshennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi. Odesa: Astro-prynt, 1996.
11. Dzenzelivskiy, Yosyp. Sposterezhennia nad syntaksysom ukrainskykh hovirok Nyzhnoho Podnistrovia. Dialektolohichni biuleten, Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 5 (1955): 59–78.
12. Bevenko, Stepan. Do kharakterystyky syntaksychnykh osoblyvostei ukrainskykh dialektiv. Iz leksii z ukrainskoi dialektolohii. Naukovi zapysky Uzhhorodskoho un-tu. Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. nats. un-tu, 14(1955): 205–219.
13. Dobosh, Vasyl. Syntaksys ukrainskykh pivdennokarpatskykh hovoriv (prymennykovi konstruktсии). Ch. 2, Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. nats. un-tu, 1977.
14. Zheleznyak, Nikolay. “Predlozhnyie konstruktсии v ukrainskikh vostochnopoleskikh govorah”. Dis. kand. filol. nauk, KiYiv, 1989.
15. Serdiukova, Tetiana. “Lokatyvni ta temporalni syntaksemy v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh”. Dys. kand. filol. nauk, Zaporizhzhia, 2002.